

היודנראטים בחצי האי קרים בתקופת הכיבוש הגרמני

אקטואליות השאלה

מחקר זה מוקדש למועצות היהודים שהוקמו על ידי שלטונות הכיבוש הגרמני ברוב הערים הגדולות בקרים. הגרמנים נהגו להקים אדמיניסטרציה יהודית בשטחים הכבושים, שנקראו במסמכיהם "יודנראטים".¹ כמעט בכל המקומות בהם חיו יהודים בערים הכבושות במזרח אירופה ובברית-המועצות, קדמה להשמדתן של הקהילות היהודיות הקמת מוסדות יהודיים קהילתיים, שהגרמנים הטילו עליהם תפקידים שונים, כגון גביית כופר באופן היעיל ביותר מהיהודים שהתגוררו בעיר, בניית מערך של עבודות כפייה, ביצוע מפקד ורישום, הקמת גטו ועוד. כל חברי היודנראטים חלקו את גורלם הטראגי עם שאר היהודים, אולם עם זאת, היו יודנראטים, שהיו בידיהם משאבים ארגוניים וכלכליים, שניסו להקל את חיי היהודים עליהם הופקדו. אולם גם אם הצליחו להפוך את יהודי הגטו לכוח עבודה חיוני לגרמנים, לא עלה בידם למנוע את המטרה הסופית של השמדתם הפיסית של היהודים.

היסטוריונים החוקרים את שואת היהודים בחצי-האי קרים שואלים את השאלות: האם בערים בקרים, בעיקר בערים עם קהילות יהודים גדולות יחסית, כגון סימפרופול (Simferopol), סבסטופול (Sevastopol), יאלטה (Yalta), יבפטוריה (Evpatoria), קרץ' (Kerc) ופאודוסיה (Feodosiya), היו יודנראטים? באיזו מידה הם הופעלו על ידי הגרמנים בעת ההוצאה לפועל של המבצעים האנטי-יהודיים? אילו מוסדות כיבוש היו אחראים לקשר עם היודנראטים, ואיך בדיוק השתמשו הגרמנים ביודנראטים? קבוצה אחרת של שאלות מתמקדת פחות במה שהיודנראטים הצליחו לעשות בפועל ויותר בכוונותיהם, בהתנהלותם, ובעמדה הערכית בה החזיקו ראשי היודנראטים שהגיעו לתפקידם מרצון או בכפייה. מי היו ראשי היודנראטים? האם היו מנהיגים בעלי סמכות שהיו מוכרים לרוב חברי הקהילה היהודית, או אנשים מקריים? מן הראוי לזכור, שלעתים קרובות עמדו ראשי היודנראטים "בין הפטיש לסדן"; בעיני הגרמנים הם נשאו באחריות למילוי כל הפקודות וההוראות, ולעתים קרובות נשאו באחריות אישית לתוצאות; הם היו הראשונים שנפגעו במקרה של אי ציות, ובעיני היהודים בקהילתם הם נראו לעתים כמוליכי המדיניות הגרמנית ומשתפי פעולה עם השלטונות. האם היו מבצעים כנועים של רצון הכובשים, או ניסו להתמיד בטקטיקה

1 במסמכי הגרמנים לצורך הגדרת המוסדות הנ"ל נעשה שימוש גם במונחים "מועצת ראשי העדה", "קהלים", "הנהלת הקהילה". במונח שמופיע במסמכים סובייטיים מהשנים שלאחר המלחמה הוגדר היודנראט כ"ועד היהודים". במאמר זה נשתמש בביטוי יודנראט.

עצמאית כלשהי? האם לנוכח הכיבוש היה עליהם לסרב לשיתוף פעולה כפוי עם הגרמנים ולדון עצמם למוות מייד? כיצד הם עצמם ראו את משימותיהם בתנאי "הסדר החדש"? אילו תקוות טיפחו ביחס לגורל קהילתם? האם האמינו שהתנהגות לויאלית עשויה לשפר את חיי הקהילה, או שפשוט ניסו להציל את חייהם? האם בתנאים הבלתי נסבלים הללו היו להם אפשרויות התנגדות, ואם כן, באיזו מידה הן התמשו? כל אלה הן שאלות שהחוקר מחפש להן מענה.

ההיסטוריוגרפיה של הבעיה

עד כה נחקרו היודנראטים בשטחים המזרחיים של פולין, במדינות הבלטיות ובשטחי ברית-המועצות הכבושים.² גורל השטחים המזרחיים של ברית-המועצות, שהיו תחת שלטון הפיקוד הצבאי הגרמני, ולא תחת השלטון הגרמני האזרחי, הוא נושא אחר. באפיון ייחודה של השואה בשטחי ברית-המועצות שנכבשו על יד הגרמנים, מציין ההיסטוריון מרדכי אלטשולר (Altshuler) כי כאן היודנראטים היו שונים מאוד מאלו שהוקמו על ידי הגרמנים מערבית לברית-המועצות – באופן הקמתם ובתפקידים שייחסו להם הכובשים.³

שטח חצי-האי קרים הוקצה לקומיסריון הראשי "טבריה" (Tavria) קרים בהרכב רייכקומיסריאט אוקראינה (אזור שלטון אזרחי של הרייך), אך למעשה בכל תקופת הכיבוש נשאר חצי-האי קרים תחת שלטון הוורמאכט. על פי מפקד האוכלוסין שהתקיים בשנת 1939, התגוררו בקרים 65,452 יהודים (5.8% מכלל אוכלוסיית חצי-האי),⁴ ובהם יותר מ-7,000 קרימצ'אקים.⁵ על פי המידע של הלשכה הסטטיסטית של המנהל העירוני בסימפרופול,

2 המחקר הקלאסי בנושא זה הוא ספרו של Isaiah Trunk, *Judenrat: The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi Occupation* (New York, 1972). העבודות הבאות הוקדשו ליודנראטים בשטחים הכבושים של ארצות-הברית: א. רוזנבלט, "הקמת היודנראטים, ספירה ורישום של האוכלוסייה היהודית במחוזות המערביים של בלרוס בשנת 1941". *Холокост, Доклады на 8-й международной конференции по иудаике* (M.: Сәфер, 2001) 3–9 (בעברית: השואה: הרצאות בוועידה הבינלאומית השמינית ליודאיקה [מ. ספר, 2001] 9-3); "אספקטים מסוימים של פעילות היודנראט בגטו העיר ביאלוסטוק", שם 19–24. למועצות יהודיות בשטחיה הכבושים של ברית-המועצות, להקמתן, למבנה שלהן ולהרכבן הוקדשו העמודים במונוגרפיה: Альтман И.А., *Жертвы ненависти. Холокост в СССР, 1941–1945 гг.* (M.: Фонд "Ковчег", 2002) 105–129 (בעברית: א' א' אלטמן, קרבנות השנאה: השואה בברית-המועצות, 1941–1945 [קרן "התיבה", 2002] 105–129). לפירוט הפקטוגרפיה וההשקפות העיקריות של החוקרים מחו"ל על היסטוריית היודנראטים וכן ביבליוגרפיה ראו: דן מכמן, *שואת העם היהודי*, חלק 4: מנהיגים יהודיים והתנגדות יהודית (ירושלים, 1995) 207–328.

3 Mordechai Altshuler, "The Unique Features of the Holocaust in the Soviet Union," *Jews and Jewish Life in Russia and the Soviet Union*, ed. Yaacov Ro'i (Ilford, Essex; Portland, 1995) 175.

4 הארכיון הממלכתי ברפובליקת קרים האוטונומית (להלן: גאאר"ק), R-137, אופ. 9, ד. 14, עמ' 39.

5 קרימצ'אקים – קבוצה תת-אתנית, שהתגבשה בחצי-האי קרים בסוף ימי הביניים ובתחילת העת החדשה, מגלי המהגרים היהודים לחצי-האי. הם ספגו את השפה והמנהגים של העמים הטורקיים, אך שמרו על

ערב פלישת גרמניה הנאצית לברית-המועצות הצליחו להתפנות מקרים כ-34,000 יהודים.⁶ השמדת האוכלוסייה היהודית בקרים התבצעה בעיקר במהלך נובמבר-דצמבר 1941, למעט העיר קרץ' וסבסטופול, בה נרצחו היהודים לאחר כיבוש העיר, ביולי 1942. ביוני 1942, כחודש לאחר הכיבוש החוזר של העיר, הושמדו הקרימצ'קים – כלומר בתקופה שהפיקוד הצבאי היה השליט הריבוני בחצי-האי, גם דה-יורה וגם דה-פקטו.

עד היום לא נעשה מחקר מקיף על המוסדות הגרמניים ומשתפי הפעולה שלהם בחצי-האי קרים, בנוסף לארגונים השונים שהיו קיימים בתקופת הכיבוש. במידה רבה יותר קביעה זו תקפה גם בעניין היודנראטים באזור זה. בשנת 1991 התפרסם בסימפרופול ספר היגון (*Kniga Pechali*) – מחקר מונוגרפי יחיד, שהוקדש כולו לאירועי השואה בקרים. מחברת הספר, גיטל ניסונובנה גובנקו (Nisonovna Gubenko), ניסתה להעביר את כרוניקת השואה בערים ובכפרים השונים של חצי-האי, להביא רשימות של שמות הנספים, ולפרסם, לפחות באופן חלקי, את שמות הרוצחים ומשתפי הפעולה מקרב האוכלוסייה המקומית, שהיו אחראים להשמדת היהודים והקרימצ'קים. הספר כמעט לא עסק ביודנראטים, ככל הנראה משום שהמחברת ראתה בהם אפיוודה וניחה בהשוואה להשמדה. יש להניח שהעובדה שהמקורות על נושא זה הם מעטים, מנעה מחוקרי השואה מלכתוב על האדמיניסטרציה היהודית בקרים בתקופת הכיבוש הגרמני.

המקורות לנושא

בראש ובראשונה יש להציג את מסמכי קרן "ועדת החירום הרפובליקנית בקרים לקביעת מעשי הזדון של הכובשים הגרמנים הנאצים ושותפיהם וחקירתם, והנוק שנגרם על ידיהם לאזרחים, לקולחוזים, לארגונים קהילתיים, למפעלים ממלכתיים ולמוסדותיה של הרפובליקה הסובייטית האוטונומית של חצי-האי קרים".⁷ ועדת זו הוקמה ב-2 בנובמבר 1942, על פי הוראת נשיאות המועצה הראשית של ברית-המועצות. היא החלה את פעילותה ב-5 ביוני 1944 ופורקה במאי 1945. בערים ובמחוזות השונים של חצי-האי קרים הוקמו סניפי הוועדה – 25 במספר. בין היתר עסקו חברי הוועדה בהרכבת רשימות של קרבנות משטר הכיבוש, תוך ציון לאום הנרצחים, רשימות הכובשים ומשתפי הפעולה שנשאו באחריות לפשעים, וכן הרכבת דו"חות, על סמך עדויות ופתיחת קברים. מטרת הוועדה לא כללה תיעוד מפורט של מבנים אדמיניסטרטיביים שהיו קיימים בתקופת הכיבוש, ולכן אוכזרים

הזיקה ליהדות. ראו: איגור אצ'קינוי, הקרימצ'אקים – מאמר היסטורי-אתנוגרפי (סימפרופול, 2000) Anatoly Khazanov, *The Krymchaks: A Vanishing Group in the Soviet Union* (Jerusalem, 1989) 83.

6 הארכיון הממלכתי של הרפובליקה האוטונומית בחצי-האי קרים (להלן: גאאר"ק) R-137, אופ. 9, ד. 7, עמ' 5-6.

7 Г.Н. Губенко, *Книга печали* (Симферополь, 1991) (בעברית: ג' נ' גובנקו, ספר היגון [סימפרופול, 1991]).

8 הארכיון הממלכתי של הרפובליקה האוטונומית בחצי-האי קרים (להלן: גאאר"ק), קרן R-1289, אופ. 1, 2.

דבר הקמת היודנראטים בידי שלטונות הכיבוש קיימים ברישומי ועדת החירום הממשלתית הנוגעים לשלוש ערים בקרים בלבד: יבפטוריה, סבסטופול ויאלטה. הרשימות אינן כוללות מידע על הרכבם או תפקידם של היודנראטים, בעוד ראשי היודנראטים, שבאמצעותם קיבלה האוכלוסייה היהודית את ההוראה להגיע לנקודת הריכוז עם המיטלטלין שברשותם, מוזכרים בדו"ח הוועדה העירונית של קרסובזאר (Karasubazar).⁹

קבוצה אחרת של מקורות היא יומנים של עדי ראייה לא יהודים, שצפו ברצח היהודים. כאלה הם יומנה של אישה רוסייה, אולגה שאגורודסקאיה (Shagorodskaya), שלפני המלחמה עבדה ככתבנית באחד העיתונים בעיר יאלטה, איכדה בתקופת המלחמה את בעלה היהודי, והצילה את בנה שנולד מ"נישואי תערובת",¹⁰ ויומן עב כרס של תושב סימפרופול, בגיל העמידה, חריסנף גברילוביץ' לשקביץ' (Gavrilovich Lashkevitch).¹¹ המידע שהם מביאים בנוגע ליודנראטים אינו מפורט דיו, משום שהמחברים לא נשאבו למעגל המאורעות עצמם, אלא תיארו אותם "מבחוץ", על סמך השמועות שהגיעו אליהם מקרוביהם ומכריהם. רישומי יומן אלו נאספו על ידי חברי "ועדת קרים להיסטוריית מלחמת המולדת הגדולה".

"ועדת קרים להיסטוריית מלחמת המולדת הגדולה" הוקמה ב-23 באפריל 1944 בהחלטת האובקום (Obkom) (המועצה האזורית) של המפלגה הקומוניסטית הכולשביקית הכלל-רוסית בחצי-האי קרים, ופורקה ביוני 1947. מטרת הוועדה הייתה לאסוף חומרים על הארגונים המחתרתיים והארגונים הפרטיזאניים בחצי-האי קרים, ועדויות של אזרחים על שלטון הכיבוש והשעבוד לגרמנים. תיקים מסוימים כוללים מידע על אספקטים שונים של רצח היהודים בחצי-האי; אלו הן עדויות של יהודים ששרדו את השואה, שהתחבאו במקומות שונים, שהסתירו את מוצאם, או עדויות של לא-יהודים, שהיו עדי ראייה למבצעים האנטי-יהודיים. חומרים אלה מוצגים כמאמרי מקור, כתיאורים או זיכרונות שתועדו על ידי עובדי הוועדה, ושעברו לפעמים עריכה ספרותית. מבין מסמכי הוועדה המסמכים האינפורמטיביים ביותר הם התמלילים של השיחות עם היהודים שהסתתרו בתקופת הכיבוש. כאלה הם תמליל שיחה עם תושב סימפרופול, הביבליוגרף יפים יפימוביץ' גופשטיין,¹² שהתקיימה ב-16-17 באוגוסט 1944, ותמלילי שיחות עם תושב סימפרופול, עובד מינהל בתי המרקחת, איליה איסאיביץ' סירוטה,¹³ שהתקיימה ב-16 בפברואר וב-28 במאי 1945. כמעורבים ישירים במאורעות, שהשתתפו בפעולתה קצרת המועד של הקהילה היהודית בסימפרופול, עד שלב מסוים, מספקים עדים אלה מידע על הרכב היודנראט בסימפרופול ועל פעילותו ויחסיו עם

9 העיר קרסובזאר – כיום נקראת בלוגורסק.

10 ראו: גאאר"ק, פ. P-156, אופ. 1, ד. 31, עמ' 165-151. ראו גם ספר: *Передайте детям нашим о нашей судьбе (сборник документов, дневников и воспоминаний)* (Симферополь, 2001) 89-97

(בעברית: ספרו לילדינו על גורלנו (לקט מסמכים, יומנים וזיכרונות) [סימפרופול, 2001] 89-97).

11 גאאר"ק, פ. P-156, אופ. 1, ד. 31, עמ' 170-166. ראו גם: ספרו לילדינו 83-51.

12 גאאר"ק, פ. P-156, אופ. 1, ד. 37, עמ' 106-71. ראו גם: ספרו לילדינו 119-100.

13 גאאר"ק, פ. P-156, אופ. 1, ד. 40, עמ' 126-112. ראו גם: ספרו לילדינו 136-120.

השלטונות. כאן מסופר גם סיפורו של רואה החשבון מסימפרופול, לב יורובסקי, שתועד על ידי לב קוויטקו, ופורסם ב"ספר השחור הלא ידוע".¹⁴

קבוצת המסמכים האחרונה, שיש לאפיין אותה כקבוצה נפרדת מהשאר, הן יצירות ספרותיות – סיפורים על השואה בקרים שנכתבו לאחר המלחמה – השמורים גם הם בקרן ועדת קרים להיסטוריית "מלחמת המולדת הגדולה". המחברות הן דורה מקריצ'בה (Makaricheva)¹⁵ וא. פ. פגאנובה (Peganova),¹⁶ סופרות חובבות, שניסו להעביר באמצעות הסיפור את היסטוריית הכיבוש והשמדת היהודים בקרים. ללא ספק השתיים נשענו על תצפיות אישיות ועל סיפוריהם של ניצולים, וכדוגמא ראוי לציין שאחד מקווי העלילה בסיפורה של מקריצ'בה, "המתים מדברים", נשען על זיכרונותיו, וייתכן שגם על שיחות אישיות עם איסאייביץ' סירוטה. מאחר שסיפורים אלו משקפים מאורעות רבים שאינם מופיעים במסמכים הרשמיים, יש להניח שניתן לראות אותם כמקורות לנושא הנידון, גם אם הגישה כלפיהם היא ביקורתית.

עד היום לא נחשפו כל מסמכים של היודנראטים עצמם שהיו קיימים בערים השונות של חצי האי קרים. ניתן להסיק מכך שתי הנחות: 1) בשל הזמן הקצר לקיומן לא ניהלו היודנראטים רישום על פעילות עצמאית – כלומר המסמכים האלו פשוט אינם קיימים; 2) מסמכים אלו נמסרו לשלטונות הכיבוש לפני פירוקם, בזמן איסוף היהודים לצורך השמדתם, שהתבצעה בנימוק של העתקת מקום המגורים.¹⁷

הקמת היודנראטים

כפי שכבר הוזכר, כל ערי קרים למעט סבסטופול נכבשו עד נובמבר 1941. קרים נכבשה על ידי הארמיה ה-11 בפיקודו של הגנרל אריך פון מנשטיין (von Manstein), ומטה הארמיה ה-11 היה ממוקם בכפר סרבוז (Sarabuz)¹⁸ (כיום היישוב גברדייסקויה [Gvardeiskoye], בפאתי

14 סיפורו של רואה החשבון לב יורובסקי בספר: *Неизвестная Черная книга, Свидетельства очевидцев о Катастрофе советских евреев (1941–1944)* (Москва–Иерусалим, 1993) 367–371 (בעברית: הספר השחור הלא ידוע, עדי הראיה מספרים על שואת היהודים בברית המועצות [1944–1941] [מוסקבה-ירושלים, 1993] 367–371).

15 גאאר"ק, פ. 156, אופ. 1, ד. 36, עמ' 52–103. ראו גם: סיפורה של ד' י' מקריצ'בה, בתוך ספרו לילדינו 157–260.

16 גאאר"ק, פ. 156, אופ. 1, ד. 40, עמ' 34–45. ראו גם: א' פ' פגאנובה "ארבעת תאי המוות", בתוך ספרו לילדינו 149–156.

17 לשאלה כיצד יכולים להיראות מסמכים מהסוג הזה, ראו: *Холокост: опыт реконструкции комплекса документации юденратов и еврейских учреждений (на примере Беларуси)*, Материалы 9–й ежегодной международной междисциплинарной конференции по иуданке. Тезисы (М.: Сэфер, 2002) 197–199 (בעברית: א' א' ילנסקאיה, שואה: ניסיון שחזור של מכלול מסמכי היודנראט והמוסדות היהודיים [על סמך דוגמת בלרוס], מסמכי הוועידה הבינלאומית הבינתחומית ליודיקה [מ': ספר, 2002] 197–199).

18 *Утерянные победы* (М.: Аст, 2002) 248 (בעברית: א' מנשטיין, ניצחונות אבודים. [מ': אסט, 2002] 248).

העיר סימפרופול). השטח הכבוש של קרים הוקצה למחוז העורף מס' 553 (Rückwärtigen Armeegebiet 553). אחרי הוורמאכט נעו בעורף הארמיה ה-11, מחלקות 10א, 11א ו-11ב של איינזצגרופן D, בפקודו של אוטו אולנדורף (Ohlendorf). בסימפרופול, ביאלטה, בקרץ', בפאודוסיה וביבפטוריה נוסדו מפקדות עירוניים, שהיו תחת הפיקוד של מטה מחוז העורף מס' 553, וכן אדמיניסטרציה עירונית אזרחית שהורכבה מתושבי המקום – מועצות עירוניות שהיו כפופות למפקדה צבאית וקיבלו ממנה הוראות להסדרים הכלכליים בעיר. למרות הקמת המינהלים העירוניים, שמעבר לנושאי העבודה עם האוכלוסייה היו צריכים לטפל גם במיעוט היהודי, נמסרה "הבעיה היהודית" לטיפולם של שלטונות הכיבוש הגרמני – המפקדות העירוניות. עד כה לא ידוע אם בקרים היו הוראות להקמת יודנראטים, כפי שהייתה הוראתו של ריינהרד היידריך (Heydrich) ב"איגרת הבזק", שנשלחה לראשי האיינזצגרופן בשטחים הכבושים, ב-21 בספטמבר 1939, ובה ניתנו הוראות מדויקות להקמת היודנראט ותפקידיו.¹⁹ כדי לבחון כיצד השתמשו במתודיקה של היידריך בשטחים הכבושים של ברית-המועצות, יש להשוות בין שני מסמכים כדלקמן: המסמך הראשון הוא קטע מתוך הוראות אדמיניסטרטיביות, ששלח המפקד הגרמני של סלוצק (Slutsk), שבשטחי רייכקומיסריאט-אוסטלנד, לראש העיר:

[...] VII. מינוי יודנראטים:

1. בכל קהילה תוקם נציגות יהודית בשם "יודנראט".
2. בקהילות של עד 10,000 תושבים יורכב יודנראט שימנה עד 12 חברים, ובקהילות של יותר מ-10,000 תושבים – 24 יהודים מהאוכלוסייה המקומית. היודנראט ייבחר על ידי יהודי הקהילה.
3. היודנראט יבחר מיד יושב ראש וסגן מתוך חבריו. [...]²⁰

המסמך השני הוא קטע ממודעה שפורסמה בספטמבר 1941 בטרנופול:

הודעה 4.23 (מס' 23)

1. מיום 28 בספטמבר 1939 להקמת היודנראטים יש להקים בכל קהילה המונה עד 10,000 יהודים יודנראט של 12 נציגים, ובקהילות המונות מעל 10,000 יהודים – [עד מ-24 חברים. [...]]
2. עד ה-10 באוקטובר 1941 יש להעביר למנהל לענייני היהודים בטרנופול את מספר התושבים בכל קהילה יהודית, מינם, גילם ועיסוקם.

טרנופול, 20 בספטמבר 1941

ראש המדור בטרנופול (גליציה)

מנהל לענייני יהודים פלפינגר (Palfinger)²¹

19 שואת יהודי אירופה, חלק 4 (ירושלים, 1995) 247-248.

20 הארכיון הרוסי הממלכתי להיסטוריה פוליטית-חברתית (רגאספ"י), פ. 69, אופ. 1, ד. 1141, עמ' 62-67.

21 ארכיון ממשלתי של הפרדציה הרוסית (גאר"פ), פ. 7021, אופ. 148, ד. 181, עמ' 21.

כפי שראינו, שיטת הקמת היודנראטים כמעט זהה בשני המסמכים, למרות המרחק הגיאוגרפי בין סלוצק לבין טרנופול והכפיפות האדמיניסטרטיבית למוסדות השונים. עם זאת, כפי שמציין ההיסטוריון הרוסי איליה אלטמן (Altman), לעתים רחוקות בלבד הגיע המספר הממשי של חברי היודנראט לכמות המצוינת בהוראות (למשל: בלבוב היו 8 חברים, בריגה – 7 חברים, במינסק 6 חברים, וביישובים קטנים הורכבו יודנראטים משלושה עד חמישה חברים בלבד).²²

מחוץ לאדמיניסטרציה האזרחית, גם שלטונות הצבא השתתפו בצורה אקטיבית בהקמת היודנראטים (הפקודות הגיעו ממפקדי אוזרי העורף של הצבא, או קבוצות הצבא, ובביצוע הפקודות עסקו המפקדות), וכן תת-מחלקות של הס"ס – האיזווצגרופן של משטרת הביטחון והס"ד, שהגיעו אחרי הקבוצות הצבאיות. עם כיבוש נקודת יישוב זו או אחרת לא היה בידי הגרמנים מידע מדויק בנוגע למספר התושבים היהודיים במקום. זאת ועוד, הייתה משמעות לייחוד נוסף: בקרים (וגם במחוזות הכבושים במזרח ברית-המועצות), צורות מאורגנות וקהילתיות של חיי היהודים נהרסו כבר כעשור לפני פרוץ המלחמה.²³ להבדיל מאירופה המזרחית, שבה, לפי נתונים מסוימים, כ-60% מחברי היודנראט ניהלו חיים יהודיים פעילים לפני המלחמה,²⁴ הרי בגלל הסובייטיזציה באזור הנדון כבר לא פעלו ארגונים יהודיים ומנהיגי קהילה בעלי סמכות (רבנים, פעילים קהילתיים או פוליטיים), שאליהם הגרמנים יכלו לפנות. לאור תנאים אלה נהגו הגרמנים באופן הזה: הגרמנים פלשו ליבפטוריה ב-31 באוקטובר 1941. הגסטאפו הגיע שלושה ימים לאחר מכן, וב-5 בנובמבר עוכבו ברחוב עשרה יהודים, ובהם היהודי ברלינרבלאו, וכולם מונו לחברי היודנראט.²⁵

פרקטיקה זו – עיכוב יהודים אקראיים ברחובות ומינויים לראשות האדמיניסטרציה היהודית – מופיעה גם בעדויות של אנשים ממחוזות כיבוש אחרים בברית-המועצות. במינסק למשל הורכב היודנראט באופן הזה: "עובדי גסטאפו תפסו ברחובות העיר עשרה גברים, הביאו אותם לבית הממשלה והודיעו כי מעתה הם מייצגים את היודנראט ועליהם לציית להוראות השלטון הגרמני."²⁶ בעיר יסנטוקי (Yessentuki) מונה ב-15 באוגוסט 1942

22 И.А. Альтман, (בעברית: א' א' אלטמן, מראה חיבורים 108).

23 בעת אפיון שיטת הקמת היודנראטים בשטחה הכבוש של אוקראינה מציין ההיסטוריון שמואל ספקטור כי "לא היו כאן פעילים יהודים. היחידים שהתאימו להגדרה זו – היהודים הקומוניסטים – התפנו או הושמדו באופן מיידי על ידי הנאצים. היודנראטים באזור זה הורכבו בעיקר מעובדי ממשלה בגיל העמידה (רופאים, מהנדסים וכו').". (ראו: Shmuel Spector, "The Holocaust of Ukrainian Jews", *Bitter Legacy: confronting the Holocaust in the USSR*, Zvi Y. Gitelman, ed., (Bloomington, 1997) 48.

24 שם 111.

25 Черная Книга о злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно оккупированных районах Советского Союза и в лагерях Польши во время войны 1941–1945 гг (Вильнюс, 1993.) 206–207 (בעברית: מכתבו של פישיגויט [יבפטוריה] – הספר השחור של רצח דונוי של יהודים על ידי הכובשים הגרמנים הנאצים בשטחים הכבושים זמנית של ברית-המועצות ובמחנות פולין בזמן המלחמה 1941-1945 [וילנר, 1993] 206-207).

26 גטו מינסק, הספר השחור 110.

יודנראט שביצע את רישום היהודים.²⁷ במקומות אחרים אנו מוצאים עדויות שראשי הקהילה היו אמורים להיבחר על ידי היהודים עצמם.

בדו"ח ועדת החירום העירונית של יאלטה, מ־17 בנובמבר 1944, צוין: "בהתאם לדרישת השלטונות הגרמניים הוקם יודנראט, שהנהלתו מוקמה בפינת הרחובות אוטסקאיה (Autskaya) ומורסקאיה (Morskaya)".²⁸ על פי הדו"ח מתברר, שהיודנראט הוקם ב־16-17 בנובמבר 1941, שבוע לאחר פלישת הגרמנים לעיר. גרסה שונה במקצת התקבלה מאחד העדים ביאלטה, שמסר: "ביום השני לאחר פלישת הכובשים הגרמנים נקראו מספר יהודים מוכרים בעיר להתייצב במטה המפקד. הודיעו להם בפקודה כי מהיום הם יתפקדו כיוודנראט".²⁹ הביבליוגרף יפים יפמוביץ' גופשטיין הביא את דעתו על שיטת הקמת היודנראט בסימפרופול כדלקמן:

הגרמנים הגיעו עם כמות גדולה של כתובות מוכנות של מהגרים, או שקיבלו כתובות של קרובי משפחה של תושבי המקום, בכל אופן, הממסד הפוליטי שהגיע לשלטון החזיק בכתובות האנשים הדרושים. ייתכן שבצורה זו מצאו גם את זלצר [ראש היודנראט – מ.ט.]. ופקדו עליו להרכיב יודנראט. ייתכן גם שנתקלו בו בצורה אחרת, למשל כשהאיש הגיע לסדר משהו במטה המפקדה.³⁰

בהמשך גופשטיין מוסיף:

בערך ב־8 בנובמבר [שבוע לאחר הפלישה לעיר – מ"ט] נתלו ברחובות העיר מודעות ענקיות בדבר הקמת היודנראטים: "בפקודת המפקד הגרמני הוקם יודנראט בהרכב של 13 נציגים". מה הם תפקידי המועצה, מה היא אמורה לעשות, האם היא מייצגת את האינטרסים של העם היהודי – על כל אלו לא נכתב דבר. נמסר כי אנשים אלו ואחרים נבחרו ואחד מתוכם נבחר ליו"ר... היודנראט התמקם בכיכר המזרקה, מול המעבדה העירונית.³¹

את תאריך הקמת היודנראט בסימפרופול מאשרים גם תושבי העיר. איסאייביץ' סירוטה העיד ש"עד ה־10 בנובמבר הוקמו ארגונים שהיו צריכים לרשום את כל היהודים",³² ויורובסקי העיד ש"ב־10 בנובמבר הקימו הגרמנים ארגון יהודי".³³

27 יסנטוקי, הספר השחור 201.

28 גאאר"ק, פ. 1289, אופ. 1, ד. 4, עמ' 96.

29 Yad Vashem Archives, Record group P.21.2 (Ilya Ehrenburg Collection), file 8, page 1
 (בעברית: רישומו של פ' נסטרנקו, очерк П. Нестеренко, "Как это было" от 5.07.1944 г
 "כיצד הכול קרה" מתאריך 05.07.1944).

30 ספרו לילדינו 102.

31 שם 101.

32 שם.

33 סיפורו של רואה החשבון לב יורובסקי 367.

הרכב היודנראטים

המסמכים שנמצאו עד היום אינם מוסרים מידע מפורט על הרכב היודנראטים בערי קרים. בראש היודנראט שהוקם בפקודת הגסטאפו בעיר יבפטוריה עמד תושב העיר דון בוריסוביץ' באראבש.³⁴ לדברי אחד העדים הורכב היודנראט ביאלטה מחמישה או שישה יהודים. עד זה אינו כותב את שמו של יו"ר היודנראט, אולם מציין שהוא היה רופא.³⁵ על פי זיכרונותיו של איסאייביץ' סירוטה מונה ביילינסון, כנר מהסרט בולשביק, ליו"ר היודנראט בסימפרופול.³⁶ אותו השם מציין גם לב יורובסקי.³⁷ בסיפורה של מקריצ'בה יש פרטים נוספים על חברי היודנראט ביאלטה: "יו"ר היודנראט – המוזיקאי ביילינסון, חברי היודנראט: לייכטמן – אב הבית של בית הספר בכצ'אל, זלצר, גורביץ' ורבינוביץ' – כולם פקידים זוטרים, אפילו לא ממש משכילים".³⁸ גופשטיין מציין את שמו של אחד מחברי היודנראט בסימפרופול. כאן הוא גם מציג את השערותיו בנוגע לשיטת המינוי של חברי היודנראט, ובהמשך הוא מביא פרטים חשובים אחרים בנוגע למצבם החברתי והסוציאלי של חברי היודנראט ובנוגע לאווירה ששלטה בו ומסביבו – פרטים שלא הובאו במקורות אחרים כדלקמן:

הרכב היודנראט היה פשוט ואפור... כאן בסימפרופול ראש היודנראט היה זלצר, אדם ללא מקצוע מוגדר, שהשתתף בעבר במלחמת העולם הראשונה, שעבד בקואופרטיב מגורים. הפיקוד הגרמני הורה לזלצר להרכיב יודנראט... ייתכן שזלצר היה האדם הראשון שיצר איתם קשר. באופן טבעי, רמתו התרבותית ותנאי מחייתו תאמו את עולמו הצר – עולמם של סוחרים זוטרים ומנהלי חשבונות. כבר ציינתי שהרכב היודנראט היה אפור ופשוט, שרמת תרבותו לא תאמה את תפקידו...³⁹

לדעתו של גופשטיין היעדר הנהגה סמכותית גרם לנציגי האינטליגנציה היהודית לסייע ליודנראט. סיבה נוספת לשיתוף הפעולה בין היודנראט לאינטליגנציה היהודית המקומית הייתה המחסור במידע בנוגע לתוכניות הגרמנים בכל הנוגע לעתיד הקהילה היהודית בעיר.

34 Yad Vashem Archives, Record group TR-18, file 184, page 3 (מזכר הסבר מאת חוקר במחלקת החקירות של מנהל הוועדה לביטחון מדיני רפובליקת אוקראינה הסובייטית, מחוז קרים, 22 במאי 1973).

35 גאר"פ, פ. 7021, אופ. 9, ד. 59, עמ' 55.

36 ספרו לילדינו 121.

37 סיפורו של רואה החשבון לב יורובסקי 367.

38 ספרו לילדינו 168.

39 שם 102. יש לקבל אפיון זה של הרכב מועצת היהודים בוהירות רבה: ייתכן שלא היה באפשרותו של גופשטיין לאפיין אותם בצורה אחרת לפני מוסד החקירות הסובייטי.

פעילות היודנראטים

רישום האוכלוסייה היהודית

המשימה הראשונה שהוטלה על היודנראטים הייתה רישום האוכלוסייה היהודית. על פי עדותו של אולנדרוף, מפקד אייזנצגרופן D, שנמסרה במשפטי נירנברג, "רישום היהודים התבצע על ידי היהודים עצמם"⁴⁰ – כלומר היודנראטים קיבלו פקודה לקיים את הרישום בכוחות עצמם. במציאות נראו הדברים כך: ב"מכתבה של פישגויט" – מסמך המתעד בגוף ראשון את עדותה של אישה יהודייה שניצלה בקרים (המסמך נכלל ב"ספר השחור") – נכתב כי רישום יהודי יבפטוריה בוצע למחרת הקמת היודנראט בעיר, ב־6 בנובמבר 1941.⁴¹ על פי עדות שנמסרה בשנת 1973,⁴² הורכבו הרשימות של יהודים וקרימצ'אקים בעיר יבפטוריה על ידי יו"ר היודנראט ביבפטוריה, בראבש, בדירתו, וכללו 986 נפש.⁴³ על פי עדותו של אחד מעובדי המועצה העירונית של סבסטופול, את רישום היהודים בעיר ביצע היודנראט.⁴⁴ גם זונדרקומנדו 11 ביאלטה פרסמו פקודה שחייבה את היודנראט לרשום את היהודים. אי מילוי הפקודה גרר עונש – הוצאה להורג בירייה.⁴⁵ בטופס הרישום, מלבד שם, שם המשפחה, הפטרונים, שנת הלידה, המצב המשפחתי והכתובת, הופיעו גם שאלות בנוגע להשכלה, מקצוע ועיסוק.⁴⁶ ביום ה־20 לפלישת הגרמנים ליאלטה, ב־28 בנובמבר 1941, כתבה שארגורודסקאיה ביומנה: "פרסום הפקודה בנוגע לתפירת מגן דויד על בגדי היהודים חתך את הלב... אני תופרת את 'הקישוט' לבגדי בעלי... היום התקיים רישום של משפחות בקהילה היהודית. רשמנו גם אותו. מה יהיה הלאה"⁴⁷

בידינו מידע מפורט ביותר על רישום היהודים בסימפרופול. כמעט כל מחברי היומנים והזיכרונות, כגון יורובסקי, סירוטה, לשקביץ' וגופשטיין, כותבים על הרישום כעל פעולה שבוצעה על ידי היודנראט. על נושא זה כותב גופשטיין כדלקמן:

... ב־18 בנובמבר 1941 פורסמה הוראה מטעם היודנראט על רישום כל האוכלוסייה היהודית בהתאם להוראת הפיקוד הגרמני. הוסבר כי המבוגרים חייבים להגיע

40 Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg, 4 324 Michael Berenbaum, *Witness to the Holocaust* (New York, 1997), Vol. 4 125.

41 מכתבו של פישגויט (יבפטוריה) – הספר השחור 207.

42 כאן אני משתמש במידע מזכר שנערך בתאריך 22 במאי 1973 על ידי החוקר הראשי של הקג"ב האוקראיני הרס"ר סטרוויבסקי (Stroevskiy) (השם הפרטי אינו ידוע). מזכר זה מכיל מידע על המדיניות האנטי־יהודית בערים השונות בקרים על סמך עדויות של אנשים שונים שניתנו בנסיבות שונות. המידע על דון בראבש מתבסס על העדות של ר.מ. יסניצקאיה (Jasnitzkaya) (השם המלא אינו ידוע), מ־6 באפריל 1973.

43 Yad Vashem Archives, TR-18/184/3.

44 גאר"פ, פ. 7021, אופ. 9, ד. 194, עמ' 234 מאחור.

45 גאר"פ, פ. 7021, אופ. 9, ד. 59, עמ' 206.

46 Yad Vashem Archives, P.21.2/8/1.

47 ספרו לילדינו 91-90.

בעצמם והילדים יירשמו על ידי הוריהם... השתרך תור ארוך של האוכלוסייה היהודית לרישום. הלכתי גם אני. בעת הרישום נדרשתי למסור את הפרטים האלה: שם, פטרוני, שם משפחה, כתובת, גיל, מקצוע... בתעודת הזהות בוצע רישום ידני. איש לא ידע מהי מטרת הרישום... העתקתי לעצמי את התוצאות: סך הכול מנתה האוכלוסייה היהודית 14 אלף איש, כולל כ-1,500 קרימצ'אקים...⁴⁸

אין ספק שלא כל יהודי סימפרופול הגיעו לרישום. בסיפורה של מקריצ'בה ישנו קטע המתאר כיצד היודנראט, שלא הסתפק ברישומם של אלה שהגיעו להירשם באופן עצמאי, ערך מבדק תושבים משלו:

פורסמה הודעה על כך שכל היהודים חייבים להירשם ביודנראט. משפחת טפליצקי החליטה לא ללכת ולהמתין. כעבור יומיים התדפק מישהו על דלת ביתם... הוא שאל: "האם גרים אצלכם יהודים? לא, ענתה מרים". זה היה היודנראט שבדק אם כולם נרשמו... הגרמנים איימו על המשתמטים בהוצאה להורג, ולכן בדק היודנראט בקפידה את כל בתי העיר.⁴⁹

השלטונות הגרמנים נזקקו למידע על גודל האוכלוסייה היהודית מכמה סיבות. היה ברור להם שמסע המלחמה בחזית המזרחית מתארך והם היו חייבים להתכונן לחורף; עם זאת, הוורמאכט, שתכנן ניצחון מהיר, לא היה מוכן להעביר את החורף בתנאי שדה, ואת המחסור בכגדים חמים אפשר היה למלא על חשבון היהודים. המצב עם מצרכי המזון בקרים היה דומה. מאחר שכיבוש העיר סבסטופול התארך, מאגרי המזון של הארמיה ה-11 הלכו ואזלו במהירות. מצב זה רק זירז את ההחלטה להיפטר מהיהודים מהר ככל האפשר.⁵⁰ יש להוסיף כי גם תנאי המחיה של הכובשים הגרמנים לא היו אופטימאליים, ומאחר שלחזית הגיעו משאבים צבאיים חדשים, לא היו מספיק דירות שבהן ניתן למקם את כוח האדם הצבאי – מה שהביא לידי כך שהנהלה הצבאית בקרים דרשה מהאיינוצגרופן לורז את השמדת האוכלוסייה היהודית. על פי עדותו של אולנדורף במשפטי נירנברג, "העביר הצבא בסימפרופול לצוותי הפעולה המתאימים הוראות הקשורות לזירוז ההשמדה, שתורצו ברעב ובמחסור במקומות המגורים באזור."⁵¹

48 שם 105-106.

49 שם 168.

50 באמצעות העיתון הרוסי "קול הקרים" פנו הפיקוד הגרמני ומטה הקומנדנט שוב ושוב לאזרחים בפקודות למסור את מוצרי המזון "המיותרים", לכאורה כדי "למנוע רעב בקרב אוכלוסייה שאינה מחזיקה במלאי מזון" (В.М. Гуркович, *Окупационный режим в Крыму: 1941–1944* pp. За материалами прессы) 5–7 [Симферополь, 1996]. (בעברית: ו' מ' גורקוביץ', *שלטון הכיבוש בקרים: 1941–1944*, על פי פרסומי העיתונות של שלטונות הכיבוש [סימפרופול, 1996] 7-5).

51 *Trial of the Major War Criminals*, vol. 4 319. ראו גם: *Уничтожение евреев в СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944)* (ירושלים, 1992) 68–69. (בעברית: השמדת היהודים בברית-המועצות בשנות הכיבוש הנאצי (1941–1944) [ירושלים, 1992] 68-69).

אוברשטורמבנפירר 11-ב', המפקד לשעבר של זונדרקומנדו, ס"ס קארל רודולף וורנר בראונה (Braune), העיד בנירנברג כי "הארמיה ה-11 הורתה לסיים את ההוצאות להורג בסימפרופול עוד לפני חג המולד, 1941.⁵² המידע על גודל האוכלוסייה היהודית היה דרוש גם עבור הכנת מבצע ההשמדה, כדי לחשב את כמות המשאבים הטכניים והכלכליים ואת כמות כוח האדם הדרוש לחיסול היהודים.

שוד הרכוש היהודי

במקביל לדרשה לרישום האוכלוסייה היהודית, הוצפו היודנראטים בדרישות למסור לגרמנים רכוש, כסף ודברי ערך. המקורות העומדים לרשותנו מעידים על כך שמגוון דברי הערך שנגזל מהיהודים מפתיע; לא מדובר רק בדברי יסוד, אלא גם בחפצים שלא היה להם כל קשר לצורכי המלחמה. הדוגמאות הבאות מוכיחות שההחרמה בוצעה לא רק לצורכי אספקה עבור השלטונות והצבא בכל הדרוש לתקופת החורף, אלא גם לצורך התעשרותם של נציגי הפיקוד ושלטונות הכיבוש – ככל הנראה גם לצורך העברת הגזל לגרמניה.

על פי זיכרונותיו של אחד העדים שנכללו בדו"ח ועדת החירום ביאלטה, מתברר ש"הגרמני פון דה־רייק [von De-Reik], ששירת בס"ד, היה מופקד על כל היהודים... פעם הגיע דה־רייק ליודנראט ופקד לאסוף תוך כמה שעות כמות גדולה של דברי קוסמטיקה לנשים. ראש היודנראט טען בפניו שאי אפשר לאסוף כמות חפצים כה גדולה בזמן כל כך קצר, ולשמע הדברים תפס פון דה־רייק את היו"ר בזקנו והחל להצליף בשוט בפניו ובראשו.⁵³ על פי המידע הקיים ברשותנו, החל היודנראט ביאלטה לפעול עוד בטרם הוקם הגטו בעיר, שנסגר ב-5 בדצמבר 1941. "סכומי המסים היו גבוהים ובלתי ניתנים לתשלום", נזכר אחד העדים, "אנשים התרוצצו ברחובות העיר בבהלה, אספו דברים, קנו והחליפו את החסרים – העיקר לספק את הכמות ואת החפצים שהוזמנו."⁵⁴

מ"מכתבו של פיישגויט" עולה, כי לאחר שהיודנראט רשם את כל היהודים ביפכטוריה, נצטוו היהודים לשאת על גבם מגן דויד, למסור את כל דברי הערך והכספים ליודנראט, וקיבלו אישור להשאיר בידיהם 200 רובל בלבד. הפקודה הסתיימה במילים: "העונש על אי ציות – הוצאה להורג בירייה."⁵⁵ עדות נוספת נמצאת בדו"ח ועדת החירום העירונית של יפכטוריה כדלקמן: "כעבור זמן קצר [לאחר הרישום – מ.ט.] חייבו אותם למסור את כל חפצי

Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10 (Green series) (Washington, D.C., 1949–1953), Vol. IV (Case 9: U.S. v. Ohlendorf) (Einsatzgruppen case) 215.

ראו גם: *Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941–1944 годах* (Киев, 2002) 136 (בעברית: לקט חומרים ומסמכים בנוגע להשמדת יהודי אוקראינה על ידי הנאצים בשנות 1941–1944 [קייב, 2002] 136).

53 גאאר"ק, פ. R-1289, אופ. 1, ד. 4, עמ' 97.

54 Yad Vashem Archives, P.21.2/8/1.

55 מכתבו של פיישגויט (יפכטוריה) – *Черная Книга 207* (הספר השחור 207).

הזהב ודברי ערך אחרים ליוֹדנראט שהוקם על ידי הגרמנים.⁵⁶ מן העדויות מתברר כי את רשימות דברי הערך שמסרו היהודים הכין ראש היוֹדנראט, באראבש.⁵⁷ ביומנים ובזיכרונות של עדים לא־יהודים בסימפרופול, מתוארת בפרטי פרטים מדיניות הגזל של הממשל כלפי תושבי המקום בכלל וכלפי היהודים שהוצאו מחוץ לחוק בפרט – מדיניות שהייתה ברורה מאוד ונראית לעין. גברילוביץ' לשקביץ' כתב ביומנו:

בכרזות הפקודה הורו ליהודים לספק לגרמנים 6,000 שמיכות. בפקודה שהגיעה לאחר מכן עלה המספר ל-12,000. לעתים תכופות יצאו פקודות לאספקת אלפי יחידות של מפות שולחן, מגבות, סדינים, שטיחים, צלחות וכו'. היהודים מילאו את הפקודות באופן מידי וכנוע...⁵⁸
... הגרמנים הורו לקהילה לאסוף דברים... נדרש מהם לאסוף עשר חליפות צמר. בייליס, יו"ר היוֹדנראט [בסימפרופול – מ"ט], הוכה קשות על אי מילוי הפקודה. לאחר מכן הגיעו פקודות בנוגע לאיסוף כלי שולחן, כריות וכו'...⁵⁹

יחס כזה ליהודים הגיע לא רק מתת־מחלקות הס"ס שהיו פרוטות לאורך חצי־האי, אלא גם מראשי הצבא וקציני הוורמאכט. אפיזודה שתוארה על ידי גופשטיין מעידה על כך באופן ברור כדלקמן:

כשהייתי שם הגיע ראש תחנת המשטרה [ליוֹדנראט – מ"ט] והודיע שעד... הערב יש לספק 40 סטים לשולחן ואותה כמות של מפות שולחן ומפיות. התברר כי הגנרל מנשטיין, שפלש לקרים, ערך קבלת פנים עבור קצינים בכירים, והוא נזקק לכלי שולחן. היכן היוֹדנראט היה אמור למצוא 40 סטים, כשכל הכלים צריכים להיות תואמים? הוא פנה לבאלאבן, יהודי שניהל את בית החולים הפסיכיאטרי המקומי, שהייתה ברשותו כמות גדולה של כלי שולחן... שלחו שני נציגים וביקשו להציל את היוֹדנראט... למחרת... נמסרו הכלים על ידי ד"ר באלאבן.⁶⁰

הפקודות בנוגע לאספקת דברי ערך שונים שהועברו ליוֹדנראטים היו רק אחת מצורות הביזה של הרכוש היהודי. צורה אחרת הייתה החרמות ספונטאניות מאנשים אקראיים. במדינות מזרח אירופה רמת המחיה של האוכלוסייה הייתה גבוהה יותר מאשר בשטחי ברית־המועצות, והפולשים לברית־המועצות, שלא היו מודעים להבדלים הללו, ניסו להרוויח על חשבונם של יהודי ברית־המועצות, כפי שעשו במערב. גופשטיין מתאר כיצד התבצע בסימפרופול הגזל מיהודים בודדים.

56 גאאר"ק, פ. R-1289, אופ. 1, ד. 5, עמ' 53.

57 Yad Vashem Archives, TR-18/184/3.

58 ספרו לילדינו 59.

59 שם 121-122.

60 שם 103.

כשהם ראו את העוני של האוכלוסייה היהודית... הם שאלו: היכן היהודים העשירים? "אין לנו", אמרו להם. "תראו לנו", אמרו הגרמנים בשפות השונות. הם לא האמינו ליודנראט... לאחר זמן מה אמרו: "אנחנו נמצא בעצמנו". הם הורו לגורביץ' להתלוות אליהם ולהראות להם את היהודים האמידים ביותר. העלו אותו לרכב, והוא אמר: "חשבתי וחשבתי לאן לכוון אתכם ונזכרתי שיש לנו יועץ משפטי, דובגלבסקי (Dovaglevski), ויועצים משפטיים מרוויחים טוב". נזכר בו וכיוון אותם לשם...⁶¹

עבודות כפייה

הגרמנים תרגלו שיטת רווח אחרת באמצעות שיעבוד ועבודות כפייה. בתוצרי עבודות הכפייה שביצעו היהודים השתמשו כמה מוסדות כיבוש בעת ובעונה אחת (הנהלה צבאית – מטה הארמיה ה-11, המפקדות, המטה וצוותים מסוימים של אייזנצגרופן D), וגם מוסדות המועצות העירוניות של משתפי הפעולה. יש להניח שגם אנשי צבא רבים ופקידים של מוסדות הכיבוש נהגו באופן אישי מעבודתם של המומחים ובעלי המלאכה היהודים. סירוטה כותב שכל היהודים בסימפרופול היו חייבים להתייצב ביודנראט מדי יום.

... מכאן הגרמנים לקחו אותם לעבודה... יהודים ביצעו את העבודות המלוכלכות ביותר. הם קילפו תפוחי אדמה, ניקו את בתי השימוש... את הנשים הסיעו לבית החולים, שבו התמקם בעבר בית חולים סובייטי, ושם הן ניקו את בתי השימוש. במפעל השימורים הן עבדו בקילוף תפוחי אדמה ובניקוי פסולת...⁶²

כל היהודים הכשירים לעבודה היו חייבים להתייצב בכל בוקר ליד בניין היודנראט, ששם הנהלה חילקה את האנשים ושלחה אותם למקומות שונים בעיר, על פי הזמנות הגרמנים. היהודים לא קיבלו כל תשלום עבור עבודתם, אך במקרים מיוחדים קיבלו לפעמים דברי מזון.⁶³ בעניין זה כתב גופשטיין:

בכל יום קיבל היודנראט דרישות בנוגע לאספקת כוח אדם... הגיעו חיילים וקצינים ודרשו נשים צעירות ובריאות לעבודות ניקיון ועשרות גברים לעבודות פיסיות. בנוסף, האוכלוסייה היהודית בעיר הייתה חייבת להתייצב ביודנראט, כאן היו רשומים כ-12,000 איש. ליד בניין היודנראט הייתה תמיד התקהלות. כשהגיעה דרישה לספק כ-20-15 נשים יצא מישהו ובחר אותן... האנשים ביצעו עבודות ניקיון, עבודות מטבח ופינוי ערימות פסולת מרחובות.⁶⁴

61 שם 106.

62 שם 121.

63 על פי הוראות הפיקוד הראשי של כוחות היבשה למטה הארמיה ה-11 מתאריך 2 בדצמבר 1941. National Archives and Records Administration (NARA), Record Group 242, Microfilm Publication T312 (Records of German Field Commands: Armies), roll 417, frame 7992855.

64 ספרו לילדינו 105.

כינוס לצורך "העתקת מקום מגורים"

השלב האחרון של "הפתרון הסופי" של הבעיה היהודית בערי חצי-האי (למעט יאלטה) התבצע בצורה הזו: לאוכלוסייה היהודית בעיר הודיעו שביום מסוים עליהם להתייצב עם מיטלטלין ומוצרי מזון מסוימים בערים שהוגדרו לכל אזור בנפרד. במשך ימים מספר לאחר מכן הסיעו את היהודים בקבוצות, מנקודת הכינוס אל הקילומטר ה-10 של כביש סימפרופול-פאודוסיה, בכפר בגרבו (Bagerovo, בפאתי העיר קרץ'), ושם הוציאו אותם להורג ביריות.⁶⁵ על השאלה אם היהודים שיתפו פעולה בעת חיסול היהודים, ואם הם ידעו על כוונת הגרמנים בשעה שביצעו את רישום היהודים, השיב אולנדורף בנירנברג: "באיינזגרופן שלי – כמוכן שלא".⁶⁶ ההוראות על ריכוז היהודים בערים השונות של חצי-האי קרים לא בוצעו באופן אחיד. בנקודת הריכוז ביבפטוריה נצטוו היהודים למסור את מפתחות דירותיהם לחברי היודנראט.⁶⁷ בפאודוסיה הופצו מודעות ובהן הוראות, שהודפסו בבתי דפוס,⁶⁸ וכך עשו גם בקרץ'.⁶⁹ על פי זיכרונותיו של גופשטיין, המידע בסימפרופול על ההתייצבות הופץ בעל פה באמצעות היודנראט.

ב-7 בדצמבר 1941 נכנסה קרימצ'אקית ליודנראט כדי להתייעץ... מתברר שהגיעה הוראה מהיודנראט... כי על כל אוכלוסיית הקרימצ'אקים להתייצב ב-8 וב-9 בדצמבר 1941 בנקודת הריכוז בכיכר גלוויגה (Gelviga)... לאחר מכן התברר שאותה פקודה יצאה גם בנוגע לכל האוכלוסייה היהודית, שנצטוותה להתייצב בין 9 ל-11 בדצמבר במגורי הסטודנטים בכיכר בית החולים, ובמגורי הסטודנטים של המכללה לרפואה מול הפארק על שם לנין ובבניין המועצה המחוזית ברחוב גוגול 14. לא נשלחו כל הודעות... אנשים העבירו את הבשורה מפה לאוזן.

גופשטיין עצמו רצה לשמוע על הדבר באופן אישי וניגש ליודנראט, שם "נודע כי אכן קיימת הוראה להגיע לנקודות ריכוז, לקחת בגדים חמים ודברי מזון".⁷⁰ לא נמצאו לאחר מכן אוכורים נוספים לפעילות יהודית מאורגנת כלשהי. לדברי עד ראייה, שהיה אחד מחברי היודנראט, "איש לא שרד, הם נהרגו ככל השאר".⁷¹ העיר יאלטה יצאה מהכלל מכיוון ששם, כאמור, שרשרת אירועי השמדת הקהילה היהודית כללה שלב נוסף – הקמת גטו. עד היום לא ברור מדוע ביאלטה הוקם גטו, בעוד

65 פרטי הספר ברוסית: М.И. Тяглый, *Места массового уничтожения евреев Крыма в период нацистской оккупации полуострова, 1941–1944* (Справочник, 2005) 112 (בעברית: מיכאיל א' טיאגלי, מקומות ההשמדה ההמונית של יהודי קרים בתקופת הכיבוש הגרמני של חצי האי, 1941-1944 [סימפרופול, 2005] 112).

66 *Trials of War Criminals, No. 10* (Green series), Vol. IV, 299.

67 Г.Н. Губенко, *Указ соч* 12 (בעברית: ג' נ' גובנקו, מראה מקום חיבורים) 12.

68 שם 58, 59.

69 שם 65; גאאר"ק, פ. P-156, אופ. 1, ד. 24, עמ' 14.

70 ספרו לילדינו 108.

71 שם 101.

שבשום מקום אחר בקרים לא הוקמו גטאות. היודנראט ביאלטה, בדומה לתהליך שחל בערים באזורי הכיבוש במערב, היה צריך:

- (1) לארגן את העתקת מקום המגורים לגטו. "על פי ההוראות שקיבל היודנראט, בשל מרחב המחיה הקטן (2.5 מטר לאדם) יש לקחת רק את החפצים היקרים ביותר."⁷² עבור הגטו הוקצו המבנים ששימשו בעבר את הפקולטה של המכללה החקלאית, אשר מוקמו בין העיר לבין הכפר מאסנדרה (Massandra) והוקפו בקיר אבן.
- (2) לארגן את החיים והסדר בתוך השטח הסגור הנ"ל, בהתאם להוראות האדמיניסטרציה הגרמנית.

ההיסטוריה של הגטאות במערב אוקראינה, בפולין, בבלרוס וכדומה, מדגימה את יצירת אשליית "מערכת חיים" על ידי שלטונות הכיבוש, שאמורה הייתה לספק קיום אוטונומי של קבוצת אנשים בשטח מבודד. האינטרסים של שלטונות הכיבוש, של ניצול כלכלי של הקהילה, כללו הקמת מפעלים ומוסדות שונים בגטאות ועבודה בהם. אותו הדבר, בהתאם לדוגמאות "הקלאסיות" של גטאות בשטחים הכבושים, נעשה גם ביאלטה.

היודנראט קיבל פקודה להקים בתי מלאכה, קואופרטיב, בית חולים ומשטרה יהודית. בשערי הכניסה והיציאה של הגטו עמדו אנשים צעירים שענדו סרטים כחולים ומגן דוד לבן על ידם השמאלית, כמובן שהם לא נשאו נשק... מטרת המשטרה הייתה בקרת ההתייצבות בגטו.⁷³

- (3) לתווך בין הקהילה לבין השלטונות בעת מילוי המטרות שהציבו הכובשים – כלומר לוודא שהיודנראט מבצע את דרישות הגרמנים. אף שהקהילה נשדדה עוד לפני הכליאה בגטו, ההחרמות והעיקולים הקבועים המשיכו גם כאן.

... כל הזמן הגיעו פקודות לאסוף מזרנים, סדינים, כריות, שמיכות, מיטות, לבני נשים וכו'. לקחו כבר הכול, לאף אחד אין שום דבר, וגם הדברים שנותרו ננטשו בדירות בעיר ונבזזו על ידי הגרמנים והרומנים. היודנראט מתרוצץ בבהלה ומתחנן למסור הכול, כי מאיימים עליו בהכאות ובהוצאה להורג.⁷⁴

- (4) לרכז את אוכלוסיית הגטו בנקודת החיסול – במדרון בדרך לגן הבוטני (Nikitsky). על פי זיכרונותיו של עד ראייה, ב־18 בדצמבר 1941 קיבל היודנראט הוראה להעלות את תושבי הגטו על רכבים בהתאם לרשימה. "הרכבים נסעו, חזרו ולקחו את קבוצת האנשים הבאה. היודנראט סימן את העוזבים ברשימה. ברכב האחרון לקחו את חברי היודנראט עצמם".⁷⁵ כ־1,500 מיהודי יאלטה נורו למוות באותו יום בידי זונדרקומנדו.⁷⁶

Yad Vashem Archives, P.21.2/8/2. 72

Yad Vashem Archives, P.21.2/8/3. 73

שם. 74

Yad Vashem Archives, P.21.2/8/4. 75

יצחק ארד, תולדות השואה בברית־המועצות, כרך 1 (ירושלים, תשס"ד) 382. 76

סיכום

גם המקורות העומדים לרשותנו היום אינם מאפשרים לשחזר את כל ההיסטוריה של האדמיניסטרציה היהודית שפעלה בתחילת תקופת הכיבוש של קרים, ויש עדיין לחקור את היקף ההתארגנות של אותם ארגונים, את המבנה שלהם ואת ההרכב החברתי-מקצועי של חברי היודנראטים. יש ליצור תמונה מלאה יותר של יחסיהם עם השלטונות, להגדיר את היקף דברי הערך שהוחרמו ונשדדו, ויש לנסות לשחזר את התנהגותם של חברי היודנראט, שבעל כורחם הפכו לאחראים לקהילות היהודיות, בנסיבות קשות ובלתי אנושיות שיצרו הגרמנים.

המסמכים הארכיוניים והעדויות שבידנו יכולים לשפוך אור רק באופן כללי על היודנראטים בקרים. בערים מסוימות של חצי-האי (פאודוסיה, קרץ') אין מידע כלל על היודנראטים, מה שאינו מצביע על כך שהם לא היו קיימים. עם זאת, מקורות הידועים לנו היום מאפשרים להסיק מסקנות בנוגע למאפיינים ייחודיים של היודנראטים בקרים. אחד מהם הוא שהם הוקמו על ידי הגרמנים ללא כוונה להעביר את פעולתם לתוך גטאות (למעט יאלטה), ואילו באזורים במערב ארגונים דומים היו אמורים לנהל את החיים בתוך גטו. מאפיין ייחודי שני הוא שהקמת היודנראטים, לעתים קרובות ללא מנהיגים מוכרים כחברים בהם, והזמן הקצר של פעילותם, בשל ההשמדה שהגיעה זמן קצר לאחר הקמתם, הוציאו מכלל אפשרות את היכולת לארגן מערך התנגדות כלשהו, להבדיל מיודנראטים בגטאות פולין, מערב אוקראינה ובלרוס, שם היו גם ארגוני מחתרת יהודיים וגילויי התנגדות מזוינת כלפי הגרמנים.

*תרגום מרוסית: בבל שירותי תרגום